

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue Özel Sayı 1 (Ekim/October 2023), s. 219-238.
Geliş Tarihi-Received: 22.08.2023
Kabul Tarihi-Accepted: 02.10.2023
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1348091

***Risâle-i Tıbb* Adlı Eserdeki Tıp Terimleri**

Medical Terms in Risâle-i Tıbb

Mehtap ALPER*

Öz

Bu çalışmada Ankara Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu'nda 06 Mil YzA 671 numarasıyla kayıtlı olan *Risâle-i Tıbb* adlı yazmada yer alan tıp terimleri ele alınacaktır.

Gerek Osmanlı tıbbında gerekse İslam tıbbında insan sağlığına son derece önem verilmiş ve hastalıklardan korunmak, önemli görülmüştür. Osmanlı tabiplerinden Eşref bin Muhammed örneğinde olduğu gibi sağlık, mutlulukla eşdeğer tutulmuş ve beden sağlıklı olmadan insanın sağlıklı olamayacağı vurgulanmıştır. Çünkü insanın özünü oluşturan diğer unsurların sağlıklı olabilmesi, ancak bedeninin sağlıklı olmasıyla mümkündür. Esas olanın hastalıkları önleyebilmek olduğuna inanılan bu anlayışta, insanlara günlük yaşamının bir parçası olan "gıda, uyku, giyim" gibi ihtiyaçlarını karşılamaları için almaları gereken tedbirlere de önem verilmiştir. Bu geleneksel anlayışta, doğal yollarla tedavi mümkün olmadığında öncelik, basit içerikli "müfred" devaların tercih edilmesinden yana olmuştur. Daha sonra ise birleşik içerikli "mürekkep" devalardan yararlanma yoluna gidilmiştir.

Bu çalışmaya konu olan *Risâle-i Tıbb*, klasik tıp anlayışındaki "müfred devalar"ı içeren bir tıp kitabıdır. Eserin yazılış tarihine dair bir bilgi bulunmamaktadır. Eski Oğuz Türkçesi özelliği gösteren eserde düzlük-yuvarlaklık uyumuna giren örnekler, Klasik Osmanlı döneminde yazılmış olabileceğini düşündürmektedir. *Risâle-i Tıbb*'in Türkçe terimler açısından zengin bir içeriğe sahip olduğunu söylemek mümkündür. Eserde Arapça, Farsça ve Grekçe terimlere de yer verilmiştir. Eserde "organ, hastalık ve hayvan" adlarında Türkçe kelimeler yoğun olarak kullanılmıştır. Bitki adlarında ise Arapça ve Farsça kelimelerin oranı daha fazladır.

Risâle-i Tıbb, 11 yapraktan oluşmaktadır. Eserin hem tıp çalışmalarına hem de Türk diline katkılar sağlanması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Risâle-i Tıbb*, Osmanlı tıbbı, müfred devalar, tıp terimleri.

Abstract

In this study, medical terms in the manuscript called *Risâle-i Tıbb*, which is registered with the number 06 Mil YzA 671 in the Ankara National Library Manuscripts Collection, will be discussed.

In both Ottoman medicine and Islamic medicine, human health was given great importance and protection from diseases was considered important. As in the example of Eşref bin Muhammed, one of the Ottoman physicians, health was equated with happiness and it was emphasized that a person could not be healthy without a healthy body. Because the other elements that make up the essence of man can be healthy only if the body is healthy. In this understanding, which is believed to be the prevention of diseases, the main thing is given importance to the measures that people should take in order to meet their needs such as "food, sleep, clothing" which are a part of their daily life. In this traditional understanding, when natural treatment is not possible, the priority has been to prefer "curricular" cures with simple content. Then, it was tried to benefit from "combined" drugs with combined content.

* Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sivas/Türkiye, e-posta: alper.mehtap@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-3024-5378.

Risale-i Tıbb, which is the subject of this study, is a medical book that includes "simple drugs" in classical medicine. There is no information about the writing date of the work. The examples in the work, which shows the characteristics of Old Oghuz Turkish, and the harmony of flatness and roundness suggest that it may have been written in the Classical Ottoman period. It is possible to say that *Risâle-i Tıbb* has a rich content in terms of Turkish terms. The Arabic, Persian and Greek terms found in the old medical tradition are also included in the work. In the work, Turkish words are used intensively in the names of "organ, disease and animal". In plant names, the ratio of Arabic and Persian words is higher.

The *Risâle-i Tıbb*, which includes medical terms at the time it was written, consists of 11 leaves. The aim of the work is to contribute to both medical studies and the Turkish language.

Keywords: *Risâle-i Tıbb*, Ottoman medicine, simple drugs, medical terms.

1. Giriş

Osmanlı tıbbında insan sağlığına son derece önem verilmiştir. Bu tıp anlayışına göre, mutlu olabilmek için öncelikle sağlıklı olmak gerekmektedir. 15. yüzyıl Osmanlı dönemi tabiplerinden Eşref bin Muhammed, "Saadet Hazinesi" anlamına gelen *Hazâyinu's-Sa'âdât* adlı eserinde sağlığa "mutluluk" denildiğini ve bu nedenle risalesini yazdığını şöyle ifade etmektedir "*Ehl-i tahkik lügatlarında şıhâte sa'âdet dimişlerdür. Ol sebebden ki şıhhatler sebeblerin bur risâlede cem' eyledüm. Adını Hazâyinu's-Sa'âdât kodum*" (İlhan, 2022, s. 11-140). Eşref bin Muhammed, insan sağlığının insanın dört nesnesinde (beden, can, akıl, gönül) olduğunu, fakat asıl olanın "beden sağlığı" olduğunu söylemektedir: "...*Zîrâ beden kâim olmayınca ayruğı kâim olmaz.*" (İlhan, 2022, s. 140).

Osmanlı tıbbında beden sağlığı kadar insanın duygu durumuna da önem verilmiştir. Osmanlı Türkçesi ile yazılan klasik dönem tıp kitaplarında, insanın duygu durumunun sağlıklı olmanın zorunlu koşullarından biri olduğuna değinilmiştir. Duygu durum bozukluğunun en başta kalbe zarar verdiği belirtilmiştir (Sarı, 2021, s. 396).

Osmanlı dönemindeki tabiplerin sağlığın korunabilmesi amacıyla, öncelikle yiyecek ve içeceklerden yararlanmaya önem verdikleri görülmektedir. O döneme ait tıp kitaplarında, gıdaların nitelikleri ve bunlar alınırken dikkat edilmesi gereken hususlara veya bunların niteliklerine de değinildiği görülmektedir: "... *ve dağı mercümek yemek âdemün kanın keser...*" (Baluken, 2016, s.58); "*Kuyı şuyı yaramaz şudur. Dağı yaramazı şızındı şudur...*" (İlhan, 2022, s. 177). "*Balıgıla süd yoğurd yimeyeler ya iflâc eyler ya kulunc ya cüzâm eyler. Ekşi nesneyle süd yoğurd yimeyeler kim mazaratı zâhirdür*" (İlhan, 2022, s. 176).

Taranan tıp eserlerinde sağlıklı olabilmek veya sağlığın korunması konusunda, gıdalar dışında insan sağlığının korunmasına yönelik pek çok önlem bulunduğu görülmektedir. Bunlardan birkaçı şöyle örneklendirilebilir: "Uyumakla ilgili tedbirler, egzersiz, hamam, ılıca vb. konular bunlar arasında sayılabilir. "... *arğa üzerine uyumek unıtğan eyler ve dürlü dürlü nezleler eyler öykene ziyân eyler.*" (İlhan, 2022, s. 188). "... *açla hammâma girmek bedeni kurudur ve aruk ider...*" (Kurban, 1990, s. 25); "*ipekden olan kumâşlarun tabi'atları harârete karîbdür ve mu 'tedildür pamuk gibi âdemi kızdırmaz ve dağı harîr geymek âdemün gevdesinde bit hâşıl olmağa mâni 'olup...*" (Baluken, 2016, s. 96).

Dr. Mustafa Hâmi Paşa'ya göre ise ilaçların en iyisi hava değişimidir. Buna ihtiyacı olan hasta, havası iyileşmesine elverişli, yaradılışına uygun bir yere gönderilmelidir. Yeme ve içmede orta yolu seçmek, "tıbbın hikmeti" gereğidir. Emir Çelebi, gıda ve telkinle tedavinin üstünlüğünü savunur: "*Tabib hastaya ilaç vereceği zaman ilaçtan ziyade gıda ile tedavi yoluna gitmeli ve ilaçtan maksadı mal olmamalı, hatta ahiret sevabı şudur ki eger kudreti varsa kendi malından sarfetmelidir. Eğer ruhi ilimlerde âşinalığı varsa ruhi ilaçlar cismi ilaçlardan daha üstün ve âlâdır.*" (Akdeniz, 1977, s. 114-115).

Türk tarihi kadar eskilere dayanan Türk müzik kültürü, Osmanlı tıbbında da insanları rahatlatılmak ve tedavi edilemek amacıyla yönelik olarak kullanılan doğal tedavi yöntemlerinden biri olmuştur. İbn-i Sina, Zekerriyya Razi ve Farabi gibi İslam tarihinin önemli bilginleri ve kimi Osmanlı hekimleri, müzik makamlarının insan ruhu üzerindeki etkisi ve hangi hastalıklara iyi geldiği konularına dair çalışmalar yapmışlardır. Örneğin, Hekimbaşı Gevrekzade

Hasan Efendi'nin müzik makamlarının hangi çocuk hastalıklarının tedavisinde kullanıldığı konusunu ele aldığı “*Emraz-ı Ruhaniyyeyi Negama-ı Musikiye*” adlı çalışmasında, İsfahan Makamı için şöyle demektedir: “Zihin açıklığı verir ve zekânın keskinliğini artırır. Kalpte ferahlık duygusu uyandırır.” (Koç, 2016, s. 53-54).

Osmanlı tıbbında hastalıkların tedavi edilebilmesi için çeşitli devalardan da yararlanılmıştır. Günümüzde “ilaç” olarak da nitelendirilen bu devalar, daha önceki İslam tıp kaynaklarında da olduğu gibi o dönemde de “müfred”¹ ve “mürekkep ilaçlar” olarak iki şekilde sınıflandırılmıştır. Bu ilaçların tek maddeden (drogdan) oluşmalarına “müfred/basit ilaçlar”; birçok maddenin bir araya gelerek oluşmalarına ise “mürekkep/birleşik ilaçlar” adı verilmiştir (Baytop, 1994, s. 386).

Kendi döneminde, ikinci İbn-i Sina olarak tanınan ünlü hekim ve eczacı İbn-i Nefis², doğal yollarla tedavinin bu iki ilaç yönteminden daha uygun olacağı görüşünü ileri sürmüştür. İbn-i Nefis'in ileri sürdüğü tedavi ilkesi şöyledir: “*Basit ilaç vermek mümkün iken mürekkep drog vermemek, rejimle tedavi mümkün ise hiç ilaç vermemek.*” (Şehsuvaroğlu, 1970, s. 158). Tabibin sadece denenmiş ilaçları hastasına vermesi gerektiği, yeni ilaçları veya güvenmediği kimselerden işittiği ilaçları hasta üstünde denememesi gerektiği de klasik tıp anlayışında dikkat çeken en önemli noktalardan biri olarak görünmektedir (Akdeniz, 1977, s. 113). Orta Asya tıbbı, Helenistik tıp, İslam tıbbı ve Selçuklu tıbbı gibi farklı kültürlerin birleşmesiyle oluşan Osmanlı tıbbında (Zorlu, 2002, s. 65) ilaçlar, zorunlu kalındığında kullanılan tedaviler olmuştur.

Osmanlı tıbbında tedavi amaçlı kullanılan ilaçların kişilerin mizaçlarına uygun olarak verilmesi de önemli görülmüştür. Ünlü Osmanlı hekimlerinden Sabuncuoğlu Şerefeddin, “mürekkep ilaçlar” konusuna değinirken bu ilaçların etkisinin mizaçlara göre değişebildiğini, şöyle ifade etmiştir: “*dağı nice edviyyeleri bir hastalığıñ ilâcında tecrîbe etmişlerdür fâ'ide eylemişlerdür lâkin ba'zısı ol edviyyelerüñ bir şahşuñ mizâcında fâ'ide eylemişdür bir gayrı şahşuñ mizâcında fâ'ide eylememişdür.*” (Doğan, 2009, s. 176).

2. Risâle-i Tıbb Hakkında Bazı Notlar

Bu çalışmaya konu edilen *Risâle-i Tıbb* adlı eserin daha önce tanıtımı yapılmış ve eserin başlıca dil özellikleri, tarafımdan ele alınmıştır. Eser, Ankara Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu'nda “06 Mil Yz A 671” numarasıyla kayıtlıdır. 11 yaprak ve 40 baptan oluşan bu yazma eserde eksik baplar bulunmaktadır. Eserin kim tarafından veya ne zaman yazıldığına dair yazmada herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Eserde Eski Oğuz Türkçesini yansıtan dil verilerinin yanında düzlük-yuvarlaklık uyumuna giren ekler de bulunmaktadır (Alper, 2022). Bu çalışmada, eserin tam metni verilerek eserdeki bitki, hayvan, organ ve bazı maddelerden oluşan terimlerin verilmesi amaçlanmıştır. Arı bir dille yazılan eserde, eski tıpta kullanılan terimlerden özellikle başta Türkçe olmak üzere diğer dillerden alınan tıp terimlerin de kullanıldığı görülmektedir. Klasik Osmanlı tıbbına ait olan bu yazma eserin var olan sayfalarının, İslam tıp geleneğinde “müfred deva” olarak adlandırılan droglardan oluştuğunu söylemek mümkündür. Eserde birkaç şarap terimi de geçmektedir. Bu terimlerin içeriği konusunda herhangi bir bilgi verilmese de hangi hastalıklara iyi geldiği kısaca açıklanmıştır: “Hünnap şarabı”, kan çokluğu; “bal şarabı”, ciğerin sıcaklığını önlemek; “ayva şarabı” yürek oynamasında; mersin şarabı ise öksürük için kullanılmıştır: *şarâb-ı 'unnâb kanın galebesine fâ'ide ider 8a/1; şarâb-ı 'asel ciğeri issi ider 9a/14; ayva şarâbı yürek oynamasına fâ'ide ider 10b/11; mersin şarâbı öksürüğe nâfi'dir 11b/1.*

Klasik tıp anlayışındaki müfred devaları içeren bu tıp eserinde, bitkiler önemli bir yer tutmaktadır: “*tüt boğazın veremlerine eyüdir.*” 8a/12; “*defne yaprağı zeyt yağıyla kaynadup siñirlere dürtsele...*” 10a/10-11. Eserde hayvansal ürünlerden de yararlanılmıştır. Eserde geçen hayvanlardan bazıları, “kehle” ve “sirke” gibi önlem ya da korunma amaçlı kullanılmıştır. “*...başda olan kehleyi ve sirkeyi mahv eyleye.*” 3b/12. Bunlar da çalışmaya dâhil edilmiştir. “*kûra çiçeğin bir evde tütsi itseler ol evde tahta biti ve püre tırmaya.*” 1b/15-2a/1.

¹ Bitkisel, hayvansal veya madensel içerikli müfred devalar konusunda ayrıntılı bilgi için (Zülfikar ve Aydın, 2005, s. 299-315).

² 13. yüzyıl hekimlerinden İbn-i Nefis (İbnü'n-Nefis) hakkında bilgi edinmek için bk. (Kahya, 2000, s. 174).

Eserde geçen “kara eşek tezeği” kullanımı, halkın manevi inanışlarını yansıtan bir örnek olarak düşünülebilir: “... *ķara eşek tezeğın ve kâğıd külin ve değirmen tozın dögüp sürme gibi oldu ķ da bir maūra ile burnına üfüreler def ola*” 5a/1-3. Eserdeki bu kullanımla, eski tıp geleneğinde tedavi amacıyla kullanılan sütlerden biri olan eşek sütünün mutlaka siyah eşekten tercih edilmesi arasında bir ilgi kurmak mümkündür. Eski tıp geleneğinde eşek sütünün mutlaka siyah bir eşekten sağlanılmak istenilmesi, manevi bir inanışa dayandırılmaktadır (Erdemir, 2019, s. 428-433). Halk hekimliğinin izlerini gösteren bu tercihin, yine halkın kendi deneyimleri sonucu ulaştığı bilgiler olduğu düşünülebilir. Bu örneklerin, bilimsel bir izahının olup olmadığı ise kanıtlanmaya muhtaçtır.

Eserde geçen terimlerin anlamları metin içerisinde az da olsa verilmiştir: “*zebedü’l-bahr ki deñiz köpüğü dirler.*” 6b/5; “*evvelâ boğazda olan şişe hunâķ dirler.*” 7b/7.

Eserde yazılmayan bazı kelime veya ekler, metnin Latin harfleriyle verilen kısmında yay ayrıç [] içerisinde gösterilmiştir.

3. Eserdeki Tıp Terimleri

3.1. Bitki Adları

āfyūn: (Gr.)Haşhaş; (Papaveraceae). 4b/13.

aķ şandal: (T.+Ar.) Beyaz sandal, cinden ağacı, sandal-ı ebyâz; (Santalum album L.; Santalacaeae). 10b/9.

alma: Elma; (Pirus malus). 9b/3.

ānīsōn (Gr.) Anason; (Pimpinella anisum). 1b/11.

arduç: Arduç, servigillerden, güzel kokulu, yapraklarını kışın da dökmeyen, yuvarlak karayemişleri ilaç olarak kullanılan bir ağaç; (Juniperus). 5a/16.

arpa: Buğdaygillerden bir bitki; (Hordeum vulgare). 8a/5.

asārūn: (Gr.) Kedi otu, çetük otu; (Asarum europaeum). 11b/9-10.

ayva: Ayva; (Cydonia vulgaris). 7b/18.

bādem: (Far.) Badem; (Amygladus communis). 4a/1.

badıncā: (Far.) Bâdıncân. Patlıcan; (Solanum melongena). 7b/1.

baķla: (Ar.) Bakla; (Vicia faba). 11a/10.

benefşe: (Far.) Menekşe; (Viola tricolor). 3a/11.

boy: Çemen otu; (Trigonella joenum-graecum). 4a/7.

bögürtlen: Bögürtlen; (Rubus; Rosaceae). 7a/4.

buhūr-ı meryem: (Ar.) Domuzağırşığı, devetabanı, buhur otu; (Cyclamen). 12a/16.

büber: (Gr.) Biber; (Piper). 4a/8.

çiriş: (Far.) siriş. Beyaz ya da sarı çiçekli bir bitki; (Asphodelus). 12a/6.

çoğan: Çöven bitkisi; (Gypsophila). 12a/10.

çökündür: (Far.) Pancar, pazı; (Beta vulgaris folliora). 4b/1.

çörek otı: Mavi çiçekli ve otsu bir bitki; (Nigella Sativa). 11b/6.

dārçin: bk. dār-çini. 1b/4, 3a/6.

dār-çini: (Far.) Tarçın; (Cinnamomum). 9b/6-7.

defne: (Gr.) Defne; (Laurus Nobilis). 8b/10.

demür dikenî: Demirdikenî, çarık dikenî, çobançökerten, deveçökerten; (Tribuius terrestris). 7a/2.

ebem gümecei: Ebegümecei, bir yıllık mor çiçekli ve otsu bitkiler; (Malvaceae). 6a/10.

egir: (Gr.) Eğir otu, kasık otu; (Acorus calamus). 2b/12.

emrüd: (Far.) Armut; (Pyrus communis). 4a/3.

enâr: (Far.) 7a/15. krş. nâr.

encîr: (Far.) İncir ağacı ve meyvesi; (Ficus carica). 8a/12.

finduk: (Ar.) Fındık; (Corylus avellana). 4a/6.

fulful: (Ar.) Karabiber; (Piper nigrum). 9b/15.

gelincük çiçeği: Bir yıllık Papaver türlerine verilen genel ad; (Papaveraceae). 2a/13.

gül: (Far.) Gül; (Rosa). 3a/9.

günlük: Günlük ağacı ve bu ağaçtan elde edilen zamk; (Boswellia). 11b/19.

habbü'l-buyân: (Ar.) Meyan kökü, tatlı biyan, biyam, tatlı kök; (Glycyrrhiza glabra). 12a/17.

habbü'ş-şanavber: (Ar.) Köknar ağacı ve yemişi; (Pinus pinea). 1b/5.

hardal: (Ar.) Hardal, turpgillerden, sarı çiçekli, deriyi yakıcı nitelikte olan ve tohumu hekimlikte kullanılan, tadı acı ve bir yıllık bir bitki; (Brassica nigra). 4a/13.

haşhâş: (Ar.) Gelincikgillerden, kapsüllerinden afyon elde edilen yağ çıkarılan bir yıllık otsu bir kültür bitkisi; (Papaver sombiferum). 5b/3.

hurma: (Ar.) Hurma; (Phoenix dactylifera). 4a/7.

ısfanâh: (Gr.) Ispanak; (Spinacia oleracea). 8a/10.

ısrıhan dikenî: Isırgan otu; (Urticaceae). 4b/16-17.

it üzümü: it üzümü; (Solanum nigrum). 7a/15.

kabak: Sarı çiçekli sürüngen gövdeli, tüylü, yapraklı otsu bir bitki; (Cucurbita). 3b/1.

ka'be ayruğı: (Ar+T.) Bir ayrık bitkisi türü, ızhir. 11a/7.

karanfîl: (Ar.) Karanfîl; (Eugenia caryophyllata). 9b/13.

kavun: Kavun; (C. melo). 4a/7.

keçi boynuzu: Harnup; (Ceratonia siliqua). 7a/14.

kemmün: (Ar.) Kimyon; (Cuminum cyminum). 9b/9.

kerefes: (Far.) Kereviz; (Apium graveolens). 4a/8.

kesdâne: (Gr.) Kestane ağacı ve meyvesi; (Castanea Sativa). 8a/2. krş. şâh-ı bellüt.

keşîre: (Ar.) Geven dikeninden çıkarılan bir tür zamk, kitre, geven; (Asiragalus). 7a/ 17.

kestâne: 4a/8.krş. şâh-ı bellüt, kesdâne.

kına: (Ar.) hınna. Kına; (Lawsonia inermis). 3a/6.

kırmızı gül: (Ar+Far.) Kırmızı Edirne gülü, verd-i ahmer³ 7a/14.

kişmiş: (Far.) kişnîc. Bir yıllık otsu, beyaz veya pembe çiçekli bir bitki, aş otu; (Coriandrum sativum). 8b/6.

köz: (Far.) Ceviz ; (Juglans regia). 4a/7.

³ (Hayati-zade Mustafa Feyzi Efendi, 1978, s. 278) 7a/14.

- köknâr yemişi:** (Far+T.) Köknar ağacı; (Abies). 1b/6.
- ķura⁴ çiçeği:** (Ar.)ķürâ⁴?: < Koyunbacağı, sapı kısa, başakları dolgun ekin⁵. 1b/15.
- limûn:** (Gr.) Limon; (Citrus limonum). 7a/18.
- mârûl:** (Gr.) Marul; (Lactuca). 8a/9.
- maştaķı:** (Gr.) Sakız, sakız ağacından elde edilen bir tür reçine; Kıbrıs adasında yetişen bir ağacın zamķı; (Pistacia lentiscus).7a/7.
- mâzû:** (Far.) Gövdesi düz ve dipten dallanan bir süs ağacı, mazı; (Thuja orientalis). 7a/12.
- mercimek:** (Far.) Mercimek; (Lens culinaris).7b/13.
- mersin:** (Gr.) Mersin ağacı; (Myrtus communis).11a/5.
- mezdeki sakızı:** (Gr+T.) bk. maştaķı 6a/7.
- misk:** (Ar.) Misk bitkisi; (Moschiferus); güzel kokulu bir madde 3a/2.
- misvâk:** (Ar.) Kuzey Afrika, İnan ve Hindistan'da yetişen dikensiz küçük bir ağaç; (Salvadora persica). 5b/11.
- müşk:** (Far.) 7b/2. krş. misk.
- na' ne:** (Ar.) Nane; (Mentha piperita).11a/3.
- nâr:** (Far.) Nar. 2b/7. krş. enâr.
- nergis:** (Far.) Nergis çiçeği, zerrinkadeh çiçeği; (Narcissus). 2b/7.
- oğul otu:** Melissa otu, kovan otu;(Melissa officinalis).10b/6-7.
- 'ud-:** (Ar.) Öd ağacı; (Aquilaria agallocha). 7b/3.
- 'unnâb:** (Ar.) Hünnap, çiğde; (Zizyphus jujuba). 8a/2.
- penbe:** (Far.) Pamuk; (Gossypium). 2b/6.
- râziyâne:** (Far.) Rezene; (Foeniculum vulgare). 9b/7.
- reyhân:** (Ar.) Fesleğen; (Ocimum basilicum). 12a/2.
- şandal:** (Ar.) Sandal ağacı; (Santalum album). 3b/9.
- sinâmeki:** (Ar.) Sina +Mekkî. Sinameki; (Cassia). 3b/7.
- siñirlice yaprağı:** bk. siñürlüce yaprak. 6a/5.
- siñirli yaprak:** bk. siñürlüce yaprak. 4b/6.
- siñürlüce yaprak:** Bağa yaprağı, sinirli ot, sinirli otu; (Plantago major).7a/5.
- şoğan:** Soğan; (Liliaceae). 2b/3.
- şummâk:** (Ar.) Sumak; (Rhus coriaria). 9b/9.
- şâh-ı bellû** (Far.) Kestane, pelidin iyisi; (Castanea sativa). 4a/8.
- şalđam:** (Far.) Turpgillerden, yumru köklü bir bitki; (Brassica rapa). 8a/13.
- şeftâlû:** (Far.) Şeftali; (Persica vulgaris). 8a/7.
- şirugân:** (Far.) Şırlağan otu; susam yağı. 4b/3.
- tarhûn:** (Ar.) Çok yıllık ve sarımtırak renkli bir bitki; (Artemisia dracunculus).7a/1.

⁴ Metinde bu şekilde yazılmıştır. Arapça ķürâ⁴ veya ulam otu olarak bilinen küre'nin farklı bir söyleşi olup olmadığı sadece tahmin edilebilir (Murad, 2009, s. 141-382).

⁵ (Murad, 2009, s. 382).

tebeşir: (Far.) tebāşīr. Bambu şekeri 12a/12.

tere: (Far.) Tere, kerdeme; (Lepidium sativum). 4a/7.

turunç: (Far.) Turunç, narenç; (Citrus aurantium). 5b/2.

topalak: Domuzağırşağı, buhurumeryem, buhur otu (Cyclamen); incirop (Bunium microcarpum). 10b/12.

turağ otu: Dereotu, dorag otu, darag otu durak; (Anethum graveolens). 9b/10.

turp: (Far.) Turp; (Raphanus sativus). 1b/9.

üzüm: Üzüm; (Vitis vinifera; Vitaceae).10b/4.

yāsemen: (Far.) Yasemin çiçeği; (Jasminum). 4b/11.

zanbak: (Ar.) Zambak; (Lilium candidum). 3a/13.

za'ferān: (Ar.) Safran; (Crocus sativus). 3b/14.

zencebīl: (Ar.) Zencefil; (Zingiber officinale). 9a/14.

zerāvend: (Ar.) Lohusa otu, kurtluca, pipo çiçeği; (Aristolochia).10a/16.

zerdālū: (Far.) Zerdali, sarı erik, kayısı; (Armeniaca vulgaris). 8a/7.

zeytūn: (Ar.) Zeytin; (Olea europea; Oleaceae). 2b/9.

3.2. Hayvan Adları

ayy: Ayı; (Ursus Arctos). 4b/13.

bağa: Kaplumbağa⁶; (Testudo); kurbağa 3a/4.

böbür: (Far.) Bebr. Kaplana benzeyen ve ondan büyük bir hayvan. 8b/3.

devlenceç: Çaylak türünden bir alıcı kuş. 9a/8.

eşek: Eşek; (Equus Asinus). 5a/1.

hüdhüd: (Ar.) İbibik, çavuş kuşu. 5a/12.

karada olan kaplubaga: Kara kaplumbağası; (Testudo). 3b/6.

keçi: Keçi; (Capra Hircus). 4b/8.

kehle: (Far.) Bit. 3b/12.

keklik: Keklik; (Perdrix). 5a/13.

kurd: Yumuşak vücutlu, uzun gövdeli, omurgasız, bacaksız, ayaksız veya çok ilkel ayaklı küçük hayvan 4b/2.

örümcek: Örümcek; (Arenea). 5a/3.

püre: Pire; (Pulex). 2a/1.

şığır boynuzu: Şığır boynuzu, mühre (*mühre ta'bir iderler*). 2b/9.

şığır: Şığır. 8a/5.

sinjek: Sinek. 2b/12.

sirke: Bit yumurtası. 3b/12.

sülük: Sülük; (Hirudo Medicinalis). 8b/11.

tahta biti: (Far.+T.) Tahta kurusu. 1b/15.

⁶ Eger kaplubaga yumurdasını yeseler şar'a ve öksürüğe ve oğlancıklar hastalığına be-gāyet fāyide ede (Yıldız, 2016, s. 223).

yarasa Yarasa; (Vespertilio). 2a/2.

yılan: Yılan. (*yılan kabını*). 5b/13.

zebedü'l-baḥr: (Ar.) Deniz köpüğü; sünger; (Alcyonium). 6b/5.

3.3. Organ veya Organlarla İlgili Adlar

ağız: Ağız. 7b/2.

ayak: Ayak. 12a/8.

bağır: Bağır, karaciğer; akciğer. 11a/4.

bağırsak: Bağırsak. 8a/6.

barmağ: Barmak. 11b/11.

baş: Baş. 3b/1.

boğaz: Boğaz. 7b/11.

boynuz: Bazı hayvanların başında bulunan, tırnaksı bir maddeden uzun, kıvrık veya çatallı korunma organı. 2b/9.

burun: Burun. 4b/16.

ciğer: (Far.) Ciğer, yürek 7b/16.

dil: Dil. 8a/16.

diş eti: Diş eti. 5b/3.

dudak: Dudak. 7a/7.

el: El. 11b/17.

emcek: Meme. 12a/5.

eñek: Çene, çene kemiği. 6b/2.

eñse: Ense. 4b/14.

geñiz: Ağız ve burun boşluğunun arka bölümü. 4b/14.

göbek: Göbek. 11b/16.

gögüs: Göğüs. 9a/2.

göz kabağı: Göz kapağı. 1b/7.

göz: Göz. 1b/2.

göz: Göz. 1b/3.

kalb: (Ar.) Kalp, yürek. 9b/3.

kan⁷: Atardamar ve toplardamarın içinde dolaşarak hücrelerde özümleme, yadımlama görevlerini sağlayan plazma ve yuvarlardan oluşmuş kırmızı renkli sıvı. 5a/1.

kapak: Göz kapağı⁸ 2b/2.

karın: Karın. 12a/7.

kulak: Kulak. 4b/1.

mi'de: (Ar.) Mide. 9b/8.

⁷ Bünyeyi oluşturan dört ana maddeden biri (Önler, 2019, s. 99).

⁸ Benzer bir kullanım için bk. (Kaya, 2019, s. 25-30).

şafra: (Ar.) Eskilerin “ahlat-ı erbaa” dedikleri şeylerden biri olup esası, öddeki yeşilimsi, sarı sıvı; öd. 9a/5.

sağrı: Sağrı, sekirden, sığrak, uca kemiği, pöç. 7a/9.

siñir: Sınır. 8b/1.

şakaç: Şakak. 3a/1.

tuñ: Şakak. 1b/7-8.

tuñak: bk. 7a/7.

yañak: Yanak. 6b/2.

yürek: Yürek, kalp; mide; bağırsak; iç; kavuk⁹. 10b/7, 10b/12.

yüz: Yüz. 6b/2.

3.4. Hastalıkla İlgili Terimler

ağar-: İltihaplanan yara ve çıbanın üzerindeki beyazlık. 12a/2.

ağız koçusu: Ağız kokması. 6a/12.

ağızdan gelen kara şü¹⁰: Ağızdan koyu renkli bir sıvı gelmesi. 7b/5.

ağ düş-: Gözde katarakt olması. 2a/1-2.

balgam: (Ar.) “Ahlat-ı erbaa” olarak adlandırılan dört unsurdan biri 7b/18.

baş ağrısı: Baş ağrısı. 3a/7.

baş ağrıması: Baş ağrısı. 4a/6-7.

bevl: (Ar.) İdrar. 8b/4.

boğaz ağrısı: Boğaz ağrısı. 11a/12.

boğaz: Boğaz. 7b/6.

cünün: (Ar.) Mecnun olma, cinnet. 3a/2.

çapak: Çapak, göz pınarında kuruyan akıntı. 2b/2.

çıban: Vücudun herhangi bir yerinde ve çoğu deride oluşan kızartı, irin. 6b/7.

çıgıd: Yüzde nokta nokta olan esmer leke, çil. 6b/4.

çirg: (Far.) Kir, pislik; yaradan kaynaklanan kan ve irin. 7b/16.

çürük et: Çürümüş, morarmış et tabakası. 6a/6.

difdāh: (Ar.) difdā Dil altında görülen bir hastalık. 7a/11.

diş ağrısı: Diş ağrısı. 5b/7.

divāne: (Ar.) Deli, meczup. 3a/9.

dudak yarığı: bk. tuñak yarılmağı. 7a/7-8.

edviye: (Ar.) İlaçlar. 6b/9.

emraž: (Ar.) İletler, hastalıklar. 6b/9.

⁹ Metinde *topalak issidir ve kındır yürekte olan daşı eridir şeklinde geçmektedir (10b/12); Topalak bitkisinin Tercüme-i Müfredât-ı İbn-i Baytâr'daki “kavuk” kelimesinin kullanımıyla metindeki kullanımı arasında görülen benzerlik şöyledir: “su'd topalakdur eger yumşak döğüb oñulmaz çıbanlara ekseler oñulda eger içseler sidügi ve kavukda olan taşı tağıda çıkara.” (Yıldız, 2016, s. 404).*

¹⁰ Kara su: kümne, Glokom (Bayat ve Okumuş, 2004, s. 442-447).

- ğargara it-**: bk. mażmaża it- 7b/13.
- ğaseyân**: Mide bulantısı, kusma. 9b/2.
- ğaşeyân**: (Ar.) Kusma, kay etme; içi bulanma, bulantı. 9b/2.
- geç işit-**: İşitme kaybı. 4a/15.
- geñzi tutul-**: Geniz tutulması, geniz tıkanıklığı. 5a/5.
- gici-**: Kaşınmak. 2a/8.
- göñül dön-**: Mide bulanmak, kusmak. 10b/3.
- göz gicimesi**: Göz kaşıntısı. 2a/8.
- göz nûri**: (T.+Ar.) Gözün görme gücü, görüş keskinliği, görme netliği¹¹. 1b/5.
- göz şulanması**: Göz sulanması. 2a/9.
- ħacāmat**: (Ar.) Vücudun herhangi bir yerini çizip üzerine boynuz, bardak veya şişe oturtarak kan alma. 8a/17.
- ħafakān**: (Ar.) Yürek oynaması, çarpıntı. 9b/3.
- ħarāret**: (Ar.) Sıcaklık; yanma, ateş. 5b/8.
- ħazm**: (Ar.) Sindirim. 10b/3.
- ħunāk**: (Ar.) Boğmaca; nefes darlığı; boğaz ve gırtlak iltihabı. 7b/11.
- ıncķırık(ğ)**: Hıçķırık. 8a/16.
- içinde kan git-**: İçinden kan gitmek. 8a/3.
- istiskā**: (Ar.) Karında su toplanması şeklinde beliren bir grup hastalığın genel adı, siroz. 11b/9, 11b/1 2.
- istiskā-yı laħmī**: (Ar.) Bir siroz türü. 11b/9.
- istiskā-yı riħī**: (Ar.) Karında aşırı şişkinliğe neden olan bir siroz türü. 11b/12.
- istiskā-yı zıķķī**: (Ar.) Karında aşırı şişkinliğe neden olan bir siroz türü; ince ağrı.¹² 11b/12.
- kan gālib ol-**: (T.+Ar.+T.) Tüm vücutta veya vücudun bir bölgesinde dört hılttan kanın daha çok olması (Kaya, 2008, s. 1021), diğerlerine göre daha ağır basması. 8a/16.
- kan tezligi**: (T+Far.) Kanın keskinliği, tesiri. 8a/2.
- ķara et bitür-**: Çürümüş, bozulmuş bir dokuyu sağaltmak, iyileştirmek 5a/17.
- ķarnı ağruş-**: Karnı ağrımak. 11b/14.
- ķulak ğürüldüsi**: Kulak çınlaması. 4b/4.
- ķuşdur-**: Kusturmak. 9b/13.
- māl-i ħülyā**: (Gr.) mālīkholiya. Kara seveda, kuruntu, melankoli. 3a/2.
- mażmaża et-**: (Ar+T.) Bir sıvı ile ağzı ve boğazı çalkalamak, gargara yapmak. 6a/9.
- mażmaża**: (Ar.)Ağzı çalkalama, ağzı çalkalamada kullanılan ilaçlar.¹³ 6a/9.
- mu'ālece**: (Ar.) İlaç yapma, ilaç kullanma. 10a/1.
- nāzle**: (Ar.) Nezle. 11a/18.
- nisyān**: (Ar.) Unutma. 4b/14.

¹¹ (Gümüştam, 2009, s. 30).

¹² (Doğan, 2015, s. 190).

¹³ (Bayat ve Okumuş, 2004, s. 449).

öksürük: Öksürük. 11a/17.

renc: (Far.) Ağrı, sızı. 11a/16.

şafrevî: (Ar.) Safraya ait, öd ile ilgili; öd maddesinin ağır bastığı bünve ve nesnelere ve bu maddeden kaynaklanan hastalıklar. 9b/6.

sar^f: (Ar.) Bayıltıcı, ağız köpürtücü ve çırpındırıcı bir sinir hastalığı, tutarak, epilepsi. 3a/14.

sersām: (Far.) İnsan sersemlik veren bir hastalık; menenjit¹⁴ 3a/12.

sevdā dem+i: (Ar+T.) Sevda kanı. 8a/3.

sevdā: (Ar.) Eskiden insan mizacında var olduğu kabul edilen dört hilttan biri; kara safra maddesi. 3b/13.

siñir: Sinir. 8b/9.

südde: (Ar.) Peklik, mide dolgunluğu. 9b/1.

şeb-kür: (Far.) Gece görmezliği. 2a/5.

şihāk: (Ar.) şikāk. El ve ayaklarda görülen çatlak; yarık; bevasır sonucu makatta olan yarılma. 8a/1.

şimāk: (Ar.) Göz kapağının arkasında çıkan arpacık; dil altında oluşan kırmızı renkli şiş, yumru. 7a/14.

şiş: Şişmiş olan yer, şişlik. 7a/11.

tavuk karañuluğı: krş. şeb-kür. 2b/8.

talak büyü-: Karın şişliği, fazla su içmekten ileri gelen bir hastalık 12a/16.

talak: Karın şişliği; siroz. 12a/16.

tuşak yarılmağı: Dudakta derinin çatlaması, yarılması; tavşan dudağı 7a/7.

uçuk: Sara, epilepsi. 3a/4.

üvez¹⁵: Uyuz, gicik, kaşıntı. 2a/11.

verem: (Ar.) Şiş, ur, çiban 11a/4.

yaħu: Yakı; bazı hastalıkları tedavi etmek amacıyla bir bez üzerine yayılıp vücudun bazı yerlerine konulan, koyuca lapa veya özel biçimde yapılmış eczalı parça. 7b/8.

yaruk: Çatlak. 7a/8.

yerekān: (Ar.) Sarılık hastalığı. 11b/7.

yumru: Vücuttaki şiş, ur. 7a/11.

yürek oynaması: Kalp çarpıntısı; hafakan. 10b/11.

yürek tutması: Yürek oynaması, kalp çarpıntısı. 10b/15.

yürek za^f ifligi: (T.+Ar.) Yürek zayıflığı, kalp yetmezliği. 10b/9.

zāřü'l-cenb: (Ar.) Akciğer iltihabı. 11a/16.

4. Tedavi için Kullanılan Çeşitli Maddeler

değirmen tozu: Değirmen etrafında biriken tahıl tozu, yurf¹⁶. Metinde başka maddelerle bir araya geldiğinde burun kanamasını durdurmak amacıyla kullanılan madde. 5a/2.

¹⁴ (Köktekin, 2010, s. 25).

¹⁵ Uyuz ve üvez kelimeleri hakkında geniş bilgi için uduz ve uyaz maddelerine bk. Clauson, 1972, s. 74-276.

¹⁶ (Murad, 209: 581).

fetül: (Ar.) Yaralara konulan tiftik. 4b/10.

kâğıd¹⁷: (Far.) Eski tıpta kanamayı durdurmaya yarayan veya başka amaçlarla da kullanılabilen madde (Tokat, 2012: 132). (Papyrus). 5a/2.

kâğıd küli: (Far+T.) Kanamaları durdurma özelliği bulunan yanmış kâğıt¹⁸ 5a/2.

kara eşek tezeği: Metinde başka maddelerle bir araya geldiğinde burun kanamasını durdurmak amacıyla kullanılan madde. 5a/1.

5. Sonuç

Klasik İslam tıbbında, insan sağlığının korunmasına önem verilmiş ve insanların iyileştirilebilmesi için çeşitli tedavi yöntemlerinden yararlanılmıştır. Osmanlı tıbbında da yer bulan bu anlayışa göre, müfred ve mürekkep devalar, gerektiğinde başvuru olan tedavi yöntemleri olarak kabul görmüştür. Müfred (basit) devalarla tedavi mümkün olmadığında, mürekkep devalardan yararlanma yoluna gidilmiştir.

Bu çalışmada incelenen eser, Ankara Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu'nda 06 Mil YzA 671 numarasıyla kayıtlıdır. *Risâle-i Tıbb*, klasik tıp anlayışındaki müfred devaları içermektedir. *Risâle-i Tıbb*'da geçen "kara eşek tezeği" örneği, eserin halk hekimliğinden de izler taşıdığını düşündürmektedir.

Metinde geçen bitki, hayvan, organ ve hastalık adlarının yüzdeleri yaklaşık olarak şöyledir:

Hastalık adları: %54 Türkçe; %44 'ü Arapça; % "5 Farsça %1 Grekçe.

Hayvan adları: %82 Türkçe; %9 Arapça; %9 Farsça

Organ adları % 89 Türkçe; % 8; Arapça; % 3 Farsça

Bitki adları %30, Arapça; %24 Türkçe; %33 Farsça; %13 Grekçe

Risâle-i Tıbb'da yaklaşık olarak ulaşılan bu sonuçlar, eserdeki "hastalık, organ ve hayvan" adlarının terimlerin çoğunun Türkçe olduğunu göstermektedir. Bitki adlarında Arapça ve Farsça kelimelerin oranı Türkçe kelimelere göre fazla olsa da metin Türkçe bitki adları açısından da günümüz çalışmalarına katkı sağlayacaktır.

Metindeki terimler içerisinde "üvez" kelimesinin "uyuz, gıcık, kaşıntı" anlamlarını vermesi, dikkat çekici bulgulardan biridir. Clauson (1972), "Uyuz ve üvez" kelimeleri arasındaki benzerliğe dikkat çekmiştir. Kelimenin bu anlamının bu kısa tıp metninde tespit edilmiş olması da tarihî tıp metinlerinin incelenmeye değer olduğunu düşündürmektedir.

Kaynakça

- Akdeniz, N. (1977). *Osmanlılarda Hekim ve Hekimlik Ahlâkı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Alper, M. (2022). Risâle-i Tıbb Adlı Bir Tıp Metni ve Dil Özellikleri. *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, (28), 119-131.
- Baluken, N. (2016). *Şifâü'l-Fuad Li-Hazret-i Sultan Murad (Zeynal Abidin Bin Halil) Giriş-Metin-İnceleme-Dizin*. Yüksek Lisans Tezi. Bingöl: Bingöl Üniversitesi.
- Bayat, A. H. ve Okumuş, N. (2004). *Muhammed bin Mahmûd-ı Şirvânî-Mürşid [Göz Hastalıkları]*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Baytop, T. (1994). *İslam Ansiklopedisi* (10. Cilt). Ankara: TDV Yayınları.
- Baytop, T. (2007). *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

¹⁷ Kırtas: Yanmış kâğıt kanamayı durdurur (İbn-i Sina, 2014, s. 536).

¹⁸ (İbn-i Sina, 2014, s. 536). 5a/2.

- Caferoğlu, A. (2011). *Eski Uygur Türkçesi sözlüğü* (2. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. Oxford University Press.
- Doğan, A.T. (2015). Kitâb-ı Tıbb-ı Hikmet'te Geçen Yabancı Tıp Terimlerine Türkçe Karşılıklar. *Turkish Studies (Elektronik)*, 10(8), 903-918.
- Doğan, Ş. (2009). *Terceme-i Akrabâdîn Sabuncuoğlu Şerefeddin (Giriş-İnceleme-Metin-Dizinler)* Birinci Cilt. Doktora Tezi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi.
- Dilçin, C. (1983). *Yeni Tarama Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erdemir, A. D. (2019). Türk Tıp Tarihinde Gençlik Sırlarından Örnekler ve Sonuçlar. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 121(239), 419-436.
- Gümüşatam, G. (2009). Eski Anadolu Türkçesi eserlerinden Tertib-i Mu'alece'deki Organ Adlı Tıp Terimleri. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 57(2009/1), 25-50.
- Hayati-zade Mustafa Feyzi Efendi. (1978). *Yabani Bitkiler Sözlüğü*, C. I. (Çev. Tuncer, H.). T.C. Gıda ve Tarım Hayvancılık Bakanlığı Yayınları. Ankara: Atak Matbası.
- İbn-i Sînâ. (2014). *El-Kânûn fi't-Tıbb*, II. Kitap. (E. Kahya, Çev.). Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- İlhan, N. (2022). *Sağlık ve Mutluluk Hazinesi Hazâ'înu's-Sa'âdât, Eşref Bin Muhammed*. İstanbul: Endülüs Kitap.
- Kahya, E. (2000). İbnü'-n-Nefîs. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 2, s. 173-176). İstanbul: TDV Yayınları.
- Kaya, F. (2019). Hezarfen Hüseyin Efendi'nin Lisanü'l-Etibbâ adlı Eserindeki Türkçe Organ İsimleri. *Diyalektolog Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (22), 17-33.
- Koç, E. vd. (2016). Ruhun ve Bedenin Gıdası: Geçmişten Günümüze Müzik ve Tıp. *Konuralp Tıp Dergisi*, 8(1), 51-55.
- Köktekin, K. (2010). Hazâinü's-Saadât'ta Geçen Tıp Terimleri. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 14(35), 13-29.
- Kurban, F. (1990). *Şirvani Mahmud: Sultaniye*. Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi
- Murad, S. (2009). *Lügât-ı Müşkilât-ı Eczâ Derviş Siyâhî Lârendevî (Giriş-İnceleme-Metin-Dizinler)* (1. C.). Yüksek Lisans Tezi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi.
- Önler, Z. (2019). *Tarihsel Tıp Metinleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Paçacıoğlu, B. (2014). *İlaç ve Bitki Adları Sözlüğü*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları
- Risâle-i Tıb*. Ankara Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 671.
- Sarı, N. (2021). Osmanlı Hekimliğinde Sağlıklı Yaşam İçin Duygu Durumunun Gözetilmesi. *İslâm'da Medeniyet Bilimleri Tarihi* (1. Cilt).
- Şehsuvaroğlu, B. N. (1970). *Eczacılık Tarihi Derleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Şemseddin Sami (2010). *Kamus-ı Türkî (Haz. Paşa Yavuzarslan)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkçe Sözlük* (2005). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü I*. (2009). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yıldız, Y. (2016). *Tercüme-i Müfredât-ı İbn-i Baytâr: Giriş-inceleme-Metin-Dizin*. Doktora Tezi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi.
- Zorlu, T. (2002). Süleymaniye Tıp Medresesi I. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 3(2), 79-124.

Zülfikar, M. B. ve Aydın, M. (2005). Osmanlı Tıbbında ‘Müfred Devâ’ Kullanımı ve ‘Müfredât’ Eserlerinin Genel Özellikleri. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 6(2), 299-315.

Ek 1. Transkripsiyonlu metin

1a

bismi’llâhi’r-rahmâni’r-rahîm 2. hamd ü sipâs şükr ü bî- kıyâs ol hâlikü’l-cîn ve’n-nâs 3. hazretlerine olsun-ki celle celâluhü ve ‘ömr-i nevâle bu mevcûdâtı 4. ‘ademden vücûda getürdi ve medh-i bî-gâye şalavât 5. bî-nihâye ol hazret-i muhammedü’l- muştafa şalla’llâhü te’âla ‘aleyhi ve sellem 6. hazretlerine olsun-ki hadîs-i şerîflerinde buyurmuşlar ki 7. hayrî’n-nâs men yenfeu’n-nâs deyü buyurdıkları fehvâsıyla 8. bu haķîrî’l-faķîr dağı diledi-ki ‘ilm-i tıbdan bir kitâb-ı muhtar taşnîf 9. idelüm bu risâle bu maĥlûka musallaĥ olan emrâz-ı muhteliflerüñ 10. sebep-i devâ ve edviyelerüñ ‘ilâclaruñ ve mu’alecelerüñ i’lâm ve beyân 11. eylemek içün insânda zühür ve vâķi’ olan emrâz günâgün 12. olup ve mu’alece dağı dürlü dürlü olup çok olmağın kırk 13. bâb üzre rabĥ u tesvîd eyledüm-ki bu risâleyi 14. muĥâle’a idüp bundan bir mu’alece veyâĥüd bir edviye aĥzına ĥâlib 15. olan ĥarındaşlar zahmet çekmeyeler ĥâlibüñ maĥlûbı

1b

1. her ne ise aña göre bâblar nazar eyleyüp zahmetsiz bula 2. ĥaflet olınmaya birinci bâb 3. göz ağrısına müte’allik olan emrâzlaruñ beyânındadır bilgil ki 4. dârĥını döĥüp ince elekden geĥürüp göze çekeler gözün 5. zulmâtuñ gidere ve nûruñ ziyâde eyleye ĥabbû’s-şanavber ya’ni 6. köknâr yemişi kaçan yeseler gözde olan ruĥubetden ĥaşıl 7. olan rengin giderür ve eger göz kabağında kan olsa ĥulu-8. nîlarına sülük yapışdıralar kabaĥda olan ĥanı cezb 9. ider ve eger bal ile ĥurpı yaķu idüp göz üzerine 10. ursalar gözün altında ve üstinde olan şişleri 11. gidere ve eger ânîsömî bal-ıla karışdırup yaķu etseler göze 12. ursalar altında ve üstinde olan şişlerini ve ĥanı gidere 13. ve göze cilâ vire ve göz kabağında olan ĥâlîz ĥıĥları def’ 14. eyleye ve egirüñ şuyın göze çekseler gözün sızısın ve ĥanın 15. keser ĥûra çiĥegin bir evde tütsi itseler ol evde taĥta biti

2a

1. ve püre ĥurmaya ve eger yarasayı yandurup külin aķ düşen 2. göze çekseler aķı za’il olup gide eger yarasanuñ ĥanın 3. şoĥan şuyıyla ezüp gözine şu inen kimsenuñ gözine 4. çekseler ve yatup uyusa def’ ola veyâ eger yarasanuñ 5. ĥanın şeb-kür olan göze ve dâ’imâ yaş aķan göze dürtseler 6. yâ dişin kesüp gecede ve gündizde rüşen ola ve diĥer 7. taĥlu ve ekşi nâr şuyını birbirine ĥarışdırup 8. ĥaynatsalar ĥoyulduĥda göze çekseler gözün ĥicimesi 9. ve göz şulanmasın def’ idüp gözün ĥuvvetin ziyâde eyleye 10. ve eger saĥ yağı ve zeytün yağı birbirine ĥarışdırup kabaĥa 11. dürtseler üvezin gidere ve eger râzıyâneyi yâĥüd şuyını 12. göze çekseler nûrını telyîn ide ve hem göze şu inmegi def’ 13. ide ve eger gelincük çiĥegin döĥüp şuyın göze çekseler 14. gözde olan aķı giderir ve eger şadefî bala ĥatup kabaĥa 15. dürtseler ĥalınlınğın giderir dağı artuĥ eti var ise

2b

1. arıdır ve işlâĥ ider ve eger nişâstayı göze dürtseler 2 gözde olan mâddeye¹⁹ fâ’ide ide ve ĥapaķı olsa ve göz 3. yaşarmağı keser ve igen igen şebi âteşte bişürüp döĥseler 4. sürme gibi olduĥda yumurtanuñ aĥuñ ĥarĥ idüp 5. şarusın ısıcaķ idüp şebi ĥarışdırup 6. merhem gibi olduĥda bir penbe üzerine yaķu idüp 7. göze uralar bî- izni’llâh te’âlâ şifâ bula nev’-i diĥer eger nergis 8. şuyın ĥavuk ĥarañuluĥı olan göze çekseler na’fidür eger 9. şıĥır boynuzı ki mühre ta’ bir iderler her kim 10. zeh-gîr idüp barmağına geyse gözine aķ düşmeye 11. ve düşmiş ise fâ’ide eyleye eger çok zamân gözi 12. aĥaran kimse ĥara sigeĥi vâfir devşürüp ve ĥurudup 13. ve yumşak saĥķ idüp göze çekseler gözün ve başuñ 14. aĥrısın gidere ve eger gözde aķ olsa egiri 15. döĥüp sürme gibi göze çekseler def’ ola ve diĥer ‘avrat 16. südin göze ĥamzursalar göze düşen aķı gidere ikinci bâb

3a

¹⁹ مایه

1. başda ve şakağda olan ağrıların beyanı ve sersâm 2. ve māl-i hülyā ve cünün bunları bildirdir eger müşk yaprağın 3. şarāb-ıla kaynadup gāyet ağrıyan başa ursalar 4. ıztırābuñ def^ç ide eger uçuk tutan ādeme bağa yumurtasın 5. yedirseler def^ç ola eger haşhāşuñ kabın ve başuñ 6. dögüp kına ile karışdırup elleri üzerine 7. ursalar issiden hāşıl olan baş ağrısını def^ç eyleye 8.ve dārçin yemek baş ağrısına nāfi^ç dür 9. ve dağı çok yiyenüñ aqlın ziyāde eyleye ve eger ayu kanın 10. divāneye içürseler fā^çide ide ve gül rayihası 11. baş ağrısına nā^ç fidür ve gül yağın ılıcağ idüp 12.başa dürtsele fā^çide ide fehmi arta ve benefşe yağın 13.issiden hāşıl olan baş ağrısına nā^ç fidür 14. ve zanbağ yağın sar^ç tutan ādemüñ yüzine tāmzursalar 15.fā^çide ide ve şovukdan hāşıl olan baş ağrısına 16. zanbağ yağın issi idüp şakağlarına dürtsele nā^ç fidür

3b

1. ve kabağ yağın sersâm olan başa dürtsele fā^çide 2. ide ve māl-i hülyāya mübtelā olan ādemüñ burnına tāmzur 3. salar def^ç ola ve yarım baş ağrısına defne yağı 4.nāfi^ç dür ve acı bādem yağın yiseler sersām²⁰ olan 5. fā^çide ide ve tere yağın yiseler başda olan çıbanları 6. eyü ide eger karada olan kaplubāğa kanını kel başa 7. dürtsele eyü ide ve eger sināmeki isti^ç māl etseler 8. eski baş ağrısını def^ç eyleye līkin bişürüp 9. içmek gerekdir ve şandal ezüp gül şuyı ile başa 10. dürtsele issiden olan baş ağrısına nā^ç fidür 11. eger tuzı bala karışdırup başa ursalar 12. başda olan kehleyi ve sirkeyi mahv eyleye ve eger tavuk 13. yağın issi idüp sevdāsı ve māl-i hülyāsı 14. olan ādemüñ başına dürtsele gāyet fā^çide ide 15.ve eger za^ç ferānı şo^çukdan hāşıl olan baş 15. ağrısına dürtsele sā^ç atinde şifā bula

4a

1. ve eger bādemi dögüp gül yağıyla yāhūd sirke ile başa 2.sürsele ne-kaçar eski ağrı [var] ise def^ç ola 3. ve ta^ç āmdan şoñra emrüd isti^ç māl itseler ta^ç āmuñ 4. buğāruñ başa virmeye ve eger mārūluñ şuyın çıka- 5. rup issi geçen başa dürtsele fā^çide ide menāfi^ç 6.ol nesne kim a^ç ime ve me^ç külāta müte^ç allik nesnelere baş 7. ağrıtmasını bildirir evvelā balı çok yimek ve finduk 8. ve kōz ve hürmā ve kavun ve boy ve tere ve büber ve kara zeytün 9. ve za^ç ferān ve şāh-ı bellüt ve kestāne ve kerefes bu zıkr 10.olanların cümlesinden çok yiseler baş ağrıdır 11.üçüncü bāb 12. kulağda olan marāzların edviyelerin beyān ider 13. her kim enciri sūd-ile ve hārdāl ile ezüp ve ka- 4.rışdırup kulağa tāmzursalar gürüldüsini 15. def^ç ider ve sirkenüñ buğarı gec işiden 16. ve gürüldeyen kulağa fā^ç ide ider ve kulağ içinde

4b

1. olan kurdı def^ç eyleye ve eger kulağ ağrısı issiden 2. olmuş olursa hemān gül yağı issi idüp tāmzurmak 3. gerek şirugān yağı dağı olur ise hūr itmez dağı bā 4.dem yağı kulağ ağrısına nā^ç fidür ve gürüldüsine dağı 5. fā^çide ide ve eger muhkem gül yağ-ıla bişürsele kulağa 6. tāmzursalar ağrısını gidere ve eger siñirlü yaprağın 7. şuyunu kulağa issi idüp tāmzursalar ağrısını 8.gidere ve turp şuyın keçi ödiyle karışdırup 9.şoñradan tutılan kulağa tāmzursalar fā^çide ide ve eger 10. penbenden bir fetil idüp yāsemın yağıyla bulayup ku-11.lağına tāmzursalar sağır kulağa fā^çide ide ve keçi sūdün 12.ağrıyan kulağa tāmzursalar ağrısını gidere eger āfyünü 13. ayu ödiyle şuda ezüp kulağa tāmzursalar gürüldüsün def^ç 14. ola dördüncü bāb 15.burun ve geñiz ve eñsede olan marāzların ve nisyānuñ mu^ç ale 16. lecelerüñ ve edviyelerüñ bildirir kanı tırmayan buruna ısırgan 17. dikenli yaprağın dögüp ol kan ile bir oğa bulaşdıru oğı

5a

1. tavana ursalar ol sā^ç at kan tura ve eger kara eşek tezeğin 2. ve kāğıd külin ve degirmen tozın dögüp sürme gibi olduğda 3. bir maşura ile burnına üfürele def^ç ola ve örümcek ağın 4. devşürüp burnı kanı tırmayan ādemüñ burnına dağalar 5. kanı tura ve eger kiremid yağın geñzi tutılan ādemüñ 6. burnına dürtsele fā^çide ide ve dā^ç imā burnı içi yaş 7. olan ādemüñ bir fetili sirkeye baturup yaş olduğda 8. yumşak tuza bulayup burnına şokalar nā^ç fi ola ve benefşe 9. yağın burnı içi kuruyan ādemüñ burnına dürtsele fā^çide 10. ide ve günlüğü yimek hāfıza ziyādeliğın delildir dā^ç imā 11. mu^ç tād idüp yeseler zihni artura ve nisyānı olan 12. ādem hüdhüdin gözin

20

götürse hâfızası kâvî ola dıger 13. keklik ödin ayda bir kez burnına tãnzursa muhâfazası kavî 14. ola Beşinci bâb 15. dişlere müte'allik olan marazların edviyesin bildirir 16. eger arduç yemişin dögüp bala kıatsalar ve eti çürümüşt diş 17.dürtseler kıara et bitürüp perkide ve dıger enârı dögüp bal

5b

1. kıarıştırup diş dibine ursalar çürük eti zâ'îl eyleyüp 2. tãze et bitüre ve eger turunç çekirdegin yumşak dögüp 3. ve diş etine sürseler muhkem ide ve diş eti susuz olsa 4. sirke ile mażmaza ideler nâfi' dir ve gül yağın diş 5. dürtseler nâfi' dir diş ağrısın giderir ve eger 6. râziyâne sirke ile bişürüp şuyı ile mażmaza itseler 7. diş ağrısın gidere ve şâh-tere diş etine sürseler 8. muhkem ide ve eger dilde ve ağızda harâret olsa şâbı 9. bişürüp ince dögüp şalgamı dağı bişürüp bal ve sirke 10. ile kıarıştırup şü gibi sıvık idüp mażmaza ideler nâ' fidir 11.ve eger diş kıanasa ol misvâk tutup ba' de ekşi nârũn 12. kıabın bir gün bir gece şuda ışladup ol şuyı bir sâ'at 13. kıadar ağzında řuta nâ' fidir ve yılan kıabın sirke [ile] diş 14. dürtseler ağrısın sâkin eyleye ve eger tarhũn otın ağza 15. çeyneyüp bir mıkđâr ağızda dürtseler diş etũn muhkem idüp 16. iştihâ getirir ve eger mãzũ otın çürümüşt ve kıararmışt diş dürtseler 17. fã'ide ide ve 'aķıķı dögüp diş sürseler dişũn kıanın kese

6a

1. ve eger çam ağacın dögüp otı ile bişürüp şuyı ile mażmaza 2. etseler ağrısın sâkin eyleye ve eger şadefi dögüp diş 3. sürseler ğayet beyãz eyleye ve tuz dağı kıatsalar 'alã beyãz ider 4. ve eger kesdâne toğmın dögüp kıatrãnla kıarıştırup ağrıyan diş 5. ursalar ağrısın sâkin eyleyüp kıurdın kııra ve siñirlice yaprağı 6. şuyı diş kıanına ve çürük etin perkidmege ve ağrısın def' itmege 7. fã'ide ve mezdeki sakızı diş etin perkidüp ve ağrısın 8. def' eyleye ve gül şuyı diş muhkem ider ve eger tuzı sirke 9. de ezüp mażmaza itseler diş ve dibinũn kıanın perkidir 10. ve diş çekmişt olsa kıanı tırmaya nâfi' dır ve ebem gümecci 11. yaprağın şabãh aç kıarnına birkaç gün çeyneyüp 12. tüküre diş etin ve ağız kıokusın eyü eyleye ve diş 13. ağrısına 'ilãc bulmayan âdem gerekdür ki dıger diş ağrısı-çun 14. (yã şemãũn?) ismin yaza lĩkin mĩmũn ve 'aynuñ ve vavũn 15. bunlarũn gözlerin açuķ yazup ba' de yazıla kãđıdı 16. bir divãra yapışdurup ol 'ayetũn gözine bir egri çaķa 17. eyü olmazsa mĩmũn gözine yene eyü olmazsa vavũn gözine çaķa

6b

1. çaķa bĩ- izni'llãh te'ãlã diş ağrısından emĩn ola emĩn 2. altıncı bâb 3.yüzde ve yañaķda ve eñekde olan marazlarũn edviyelerũn 4. beyãn ider dãrçini bala kıarıştırup yüze sürseler çığıdı 5.gidere ve eger zebedũ'1-baır ki deñiz köpügi dirler yüze sürseler 6. çığıdın giderir ve penĩr şuyın yüze sürseler çığıdı giderir 7.ve ufaçuķ çıbanları dağı giderir ve eger niřastãyı za'ferãna 8. kıatup

yüze sürseler çığıdı giderir bi-izni'llãh te'ãlã (?) 9.yedinci bâb ağızda ve dilde olan emrãzũn edviyelerũn beyãn ider 10. ve eger cevzi bir ay tamãm yiseler ağızda bed-rãyiħa gide eger 11. demür dikenini bala kıarıştırup ağızda tıtsalar ağrısın 12. giderür ve ağızda bed-rãyiħa olan âdem topalaķ yise rãyiħası 13. def' ola ve şabla bişirüp bala kıatup ağızda 14. tıtsalar ağız ağrısı fã'ide ide ve küçüķ 15. ođlancuķlarũn ağızları ağrısıa tebeşir ezüp ağızına 16. sürseler def' eyleye ve tarhũn

7a

1. ağız kıokusına ğayet eyüdüür ve tarhũn dibin çeyneseler yaħüd 2.dögüp diş sürseler dişden gelen kıanı keser ve demür dikenini 3. kıaynadup şuyın bala kıatup açla kıavuķda olan daşı 4. eridir böğürtlen yaprağın çiyneyeler ağrısın giderür 5. ve eger siñürlüce yaprağın çeyneyeler yaħüd dögüp şuyın ağızda şutalar fã'ide 6. ide ve lĩmũn kıabuğın ağızda tıtsalar fã'ide ide ağız kıo[ķu]sın²¹ giderür ve dıger 7. ağız kıokusına maştaki ğayet eyüdüür ve řutaķ yarılmağına dağı eyüdüür ve eger dudaķ 8. yarına yumurta şarusın ursalar nâfi' dir eger yaruķ âdemũn 9. sağrısından olsa maştaki ve zeyt yağını issi idüp uralar nâfi' dir 10. ve eger dil şişse mãrũlı dögüp şuyın ağızda tıtsalar eyü

21

ide 11.ve dil altında bir yumru ve şiş peydâ olursa aña difdâh dirler 12. yeşil mâzûyî ve nişâdırı ve şâbı berâber idüp dögeler ve gül 13. şuyı ile qarışdırup ağızda tutalar ve dil altında bir cins 14. dağı vardır kırmızı olur aña şimâk [dirler] kırmızı gül ve keçi boynuzu 15. ve enâr kabuğı bunları berâber dögüp eleyeler it üzümü 16. şuyına ve ekşi enâr şuyına qarışdırup ağızda tuta şifâ bula 17.bi-izni'llâh menâfi'-i keşîre ağıza müte'allik olan fâ'ideler ve zararlar 18. olan eşyâları beyân ider türunc ve limûn bunlar gibi

7b

1. eşyâlar ağız koçusına fâ'ide ider ve bādincā ağızı kabardur ve hürmâ 2. ağıza ve dişlere ziyândur ve kerefes ağız koçusını eyüdir ve müşk ağızda 3. tutsalar hanâziri zâ'îl ider ve 'ud-ı hām tuz-ıla yiseler ağız koçusını 4. eyü ider ve eger tuzlı bal-ıla bişürüp yiseler balgâmı eride 5. ve ağızdan gelen kara şuyı kese sekizinci bāb 6. çeñe ve damağ ve boğazda olan emrâzuñ edviyesini 7. ider evvelâ boğazda olan şişe hunâk dirler qarlaguci 8. göyündürüp külin yağı eyleyüp boğaza taşrasından 9.ursalar şişin ve ağrısın def' eyleye ve çeñe ağrısına 10. dağı nâ'fidir ve eger qarlaguci bişürüp qurutsalar ve iki 11.dirhem mıkdarı yiseler hunâk olan kişiye ve boğazına sülük 12. yapışan ademüñ sülüğün düşüre ve sirke dağı sülüğü düşürir 13. ve eger mercimegi bişürüp şu ile qarışdırup ğargara itseler hunâkı 14. def' eyleye ve eger balı şerbet idüp ğargara itseler şovukdan 15. hâşıl şişleri giderür ve her kim balı dâ'imâ şerbet idüp 16. ğargara itse cigerde olan çirgi arıda menâfi' mâ-yet'allik-i 17. bādem boğazdan gelen қана қuru üzüm yiseler қanı keser 18. ve ayva dağı nāfi' dir ve semüz ot balgām ve қanı hāşıl ider

8a

1. ve şişâk²² қanı keser ve şarâb-ı unnâb қanın ğalebesine fâ'ide ider ve mercimek 2. қан tezligin sâkin ider ve 'unnâb қanın 'illetine ve hiddetine nâ'fidir ve kesdâne 3. қanı ishâl ider ve sevdâ demüñ içürir ve içinden қан giden 4. ādeme ziyân ider ve yağı alınmış yoğurd ayranı ishâli men' ider 5. teke eti ve şıgır eti siyâh қан hâşıl ider ve arpa şuyı қanın 6. kuvvetin giderir barmağda ve bağırsaqlaruñ yelin giderir ve finduğdan 7. sevdâ ve қан hâşıl olur ve zerdâlü ve şeftâlü қанuñ 'ufu- 8. netin giderir ve ekşi nâr қanın issiligin giderir ve hürmâ 9. issi ider hürmâyı ziyâde yiseler қanı göyündirir ve mārül қanın 10. hārâretin sâkin ider ve isfanâh boğazı yumşaq tutar 11. tavuқ yumurtası boğazı şiş ādeme eyüdir tatlu 12. tüt boğazın veremlerine eyüdir ve taze enciri қayna- 13.- dup şu ile ğargara itseler hunâkı def' ider ve şalgām 14. boğazı yumşaq tutar ve bakla қurdi ki içinde olur 15. dögüp şarb sirke ile ğargara itseler sülüğü düşürür 16. ve eger қан ğālib olsa dil altındaki қамardan қан alalar 17. veyâ dilden²³ hacāmat ideler eyüdir toқuzinci bāb

8b

1. Boyun ve eñse ve siñirlerde olan emrâzuñ mu'alecelerüñ bildirir 2. bunlarda hanâzîr ulu bir çiban olur gögercin yağıñ sirke ile qarışd- 3. irup hanâzîre ursalar eyü ider ve eger böbür bağırsağıñ kesilmiş siñire 4. ursalar fa'ide ide ve eger zifti arpa unıyla qarışdırup ve oğlan bevli 5. dağı qarışdırup bişürüp hanâzîre dürtseler hanâzîrüñ ağızın 6. açup hal ide ve kişmiş taze қöz-ıla qarışdırup hanâzîre 7.ursalar nef' ide ve siñirlice yaprağıñ dögüp ursalar fâ'ide ide 8.ve hanâzîrüñ üzerine sülük ursalar fâ'ide ide defne 9. ağacı hār u rātbdır siñirlerüñ ağrısına ve süst ola benefşe 10. fâ'ide ide ve diger defne yaprağı zeyt yağıyla қaynadup siñirlere 11. dürtseler tenden sovуқ yelleri süre diger yılan yağı 12.sevdâyı ve def' idüp marazlara müfid ve siñirler eyüdir 13. onuncu bāb balgāmı insānuñ gögsinde olan marazlaruñ 14. mücerreb edviyeleri beyānındadır evvelâ boyı encir ile yiseler 14. göğüsde ne-қadar uyuşmış balgām var ise gidere ve fisduқ 15. yağı gögse nef' idüp ağrısın giderir ve zerāvend-i tavil 16. inçırugını giderir şu ile içseler göğüsde olan balgāmı arıdır²⁴

9a

22

23

1. ve āvāzı gökçek ider ve turağ otı ve acı bādem göğüsde olan ağrıyı 2. giderür ve tatlu bādem ve bal şerbeti göğüse gāyet eyüdir ve maştakī sağızı 3. göğsin hıltların giderir ve nişāstayı sūd ile kaynadup yiseler 4. göğüsde olan ağrıları def^ç ve na^ç neyi maştakī birle kaynadup yiseler 5. incıruğına nā^ç fidir ve şalgam mi^ç dede olan şafrāyı endürir za^ç il 6. ider ve göğüse dağı fā^ç ide ider ve yumurta sarusu göğsi yumşadır fā^ç ide ider 7. on birinci bāb zīkū^ç n- nefes ve cigerde olan marazların 8. muā^ç lecelerin bildirir evvelā devlengeç kanın bezr-i müşk ve gül şuyı 9. ile qarışdırup içeler güc-ile nefes alup ve güc-ile 10. nefes virenlere fā^ç ide ider ve dārçini öpke balgamı eridir 11. ve eger kiremīd yağını yiseler üçünde olan öpkede olan yapışmış balgamı 12. arıdır ve eger şıgır yoğurdunuñ ayranuñ ac 13. karnına süddesi olan ādeme içürseler fā^ç ide ider 14. zencebil şovuk çigere fā^ç ide ider ve şarāb-ı ^ç asel cigeri 15. issi ider ve şıgır yoğurdu ayranı cigeri issi olana fā^ç ide ider on ikinci bāb

9b

1. süddede ve mi^ç dede olan emrazuñ muālecelerin bildirim 2. insānda olan gāseyān adlu maraza bakla yise nef^ç ide 3. ve alma qalbe kuvvet virür ve hafakānı giderir ve ekşi ve 4. tatlu almayı döğüp şuyun içseler nisyānı giderir 5. ve ta^ç biatı balgamı olan kişi tatlu alma yimek gerek ve ta^ç biatı 6. şafravī olan ādem ekşi alma yimek gerek ve dār- 7. çini mi^ç de şo^ç uqlığına fā^ç ide ider ve rāziyāne gönül 8. dönmesin giderür ve da^ç imā gönül dönüp mi^ç desinde 9. bir şey^ç tırmasa kemmün ve şummākı döğüp ba^ç de şu ile 10. ezüp içe kuşmasın kese ve turağ otı gönül 11. dönmesin def^ç ider ve şandal mi^ç de za^ç ifligin 12. giderir ve turpuñ kabın döğüp hal ile 13. qarışdırup yiseler ve içseler kuşdura ve qarānfil 14. gönül dönmesin giderir ve gönül ferah tutar ve hem 15. mi^ç deye kuvvet virür ve ta^ç am hazm itdirir 15. ve nergis kökin ezüp içseler kuşdura fulful 16. ta^ç amı hazm itdirir ve mi^ç deye kuvvet virür

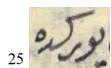
10a

1. boyun ve eñse ve siñirlerde olan emrazuñ muālecelerin bildirim 2. bunlarda hanāzīr ulu bir çiban olur gögercin yağı sirke ile qarışd- 3. urup hanāzīre ursalar eyü ider ve eger bağırsağı kesilmiş siñire 4. ursalar fā^ç ide ide ve eger zifti arpa unıyla qarışdurup ve oğlan bevlı 5. dağı qarışdurup bişürüp hanāzīre dürtsele hanāzīrūñ ağzın 6. açup hal ide ve kişmiş taze kōz-ıla qarışdurup hanāzīre 7. ursalar nef^ç ide ve siñirlice yaprağı döğüp ursalar fā^ç ide ide 8. ve hanāzīrūñ üzerine sülük ursalar fā^ç ide ide defne 9. ağacı hār u rātbdır siñirlerin ağrısına ve süst ola benefşe 10. fā^ç ide ide ve diger defne yaprağı zeyt yağıyla kaynadup siñirlere 11. dürtsele tenden sovuğ yelleri süre diger yılan yağı 12. sevdāyı ve balgamı def^ç idüp marazlara müfid ve siñirlere eyüdir 13. on birinci bāb insānuñ göğsinde olan marazların mücerreb 14. edviyeleri beyānındadır evvelā boyı encir ile yiseler 15. göğüsde ne- kadar uyuşmış balgam var ise gidere ve fisdık 16. yağı göğse nef^ç idüp ağrısın giderir ve zerāvend-i tavil 17. incıruğın giderir şu ile içseler göğüsde olan balgamı eridir

10b

1. ve ayva kuşmağı def^ç idüp mi^ç de şovukluğın giderür ve limün şarābı 2. mi^ç deye kuvvet virüp iştihā getirür ve cimā^ç a kuvvet virüp ta^ç amı 3. hazm itdirir ve gönül dönmesin def^ç ider ve şusuzlığı 4. men^ç ider ve kara üzüm şo^ç uqdır mi^ç deye nā^ç fi dir 5. ve kuşmağı āsān ider on üçüncü bāb 6. yürekde olan emrāzun edviyelerin bildirim evvelā oğul 7. otı taze iken yaprağın yiseler yürek oynaması 8. def^ç ider ve şandal issi marazlı ādeme eyüdür 9. ve aq şandal hafakānı ve yürek za^ç ifligin ve yürekde 10. olan cem^ç i marazlara fā^ç ide ve limün kabı yürece 11. kuvvet virür ve ayva şarābı yürek oynamasına fā^ç ide ider 12. ve topalağ issidir ve kurıdır yürekde²⁵ olan dağı 13. eridir ve sūd çürüğü şo^ç uqdır ve kurıdır ādemün 14. karnın geçürir zīrā ki mebrüddir ve şandal 15. dağı bāridir yürek tutmasına nāfi^ç dir ve hafakān 16. için līlāfī süresin pāk āb-dest ile 17. götürsele def^ç ola ve her kim fātiha-yı şerif süresin

11a

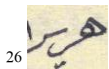
1. bardağa yazup pāk şokuyup ol şudan içe 2.cümle vücūdında olan maraž ve zaḥmeti zā'il ola ve diger maştaḳiḳi 3. na'ne birle yiseler yürek oynamasına fā'ide ider mücerrebdir 4. on dördüncü bāb verem ve bağır veremine ve zātü'l-cenbe müte'alliḳ emrāzuñ beyānında 5. dir allāhümme 'āfīnā eger mersin yaprağı ağacından halka yapup 6. zatü'l-cenb olan kimsenüñ serçe barmagına daḳsalar emīn 7. ola ve zātü'l-cenb olan ḫatun kişiler bir ka'be ayruğın 8. bir büyük kaba şuyla kaynadup şo'udukda içine otursa 9. fā'ide ide ve eger bakla unın bādem yağıyla herise²⁶ idüp 10. isti' māl itseler nā'fi ola ve ādemde issiden dem 11. ḫāşıl olsa bakla yise nef'i göre ve eger ayu ödin bal 12. ve büber ile karşıdurup içseler boğaz ağrısın gidere 13. ve eger ayu yağın verem olan yürek üzerine dürtseler 14. bişürüp ḫal ide ve eşek südi kaynadup 15. içseler vereme fā'ide ide ve her kim receb ayında 16. dört gün oruç çutsa zātü'l-cenb rencinden 17. emīn ola on beşinci bāb dimāğa ve öksürüğe ve yerekāna 18. ve nāzleye müte'alliḳ emrāzuñ edviyelerüñ bildirir

11b

1. ola mersin şarābı öksürüğe nāfi'dir bakla unın bādem yağıyla 2. herise idüp yeseler öksürüğe nāfi'dir ve kuru encir çok yiseler 3. yerekānı def' ider ve kızıl üzüm hoş-ābuñ şuyına ḫiyār-şenbe döğüp 4. ve karşıdurup içseler yerekāna fā'ide ider ve eger sarı yağı issi idüp 5. içseler öksürüğe nāfi'dir ve ḫarāretten olan öksürüğe nāfi'dir 6. ve na'ne yimek yerekāna na'fidür ve yedi dāne çörek otı dānesini 7. 'avrat südi ile ısladup yerekān olanuñ burnına ḫamzursalar ḫoş ola 8. on altıncı bāb şişlere ve envā'-ı istiskāya müte'alliḳ olan emrāzuñ 9. edviyelerin bildirir evvelā istiskā-yı laḫmī olan kimsenüñ asā- 10. rün fā'ide ider istiskā-yı laḫmī oldur ki barmag-ıla başduḳda 11. barmak yeri çukur olur yine berāber olur dārçin istiskāya fā'ide ider 12. ve eger istiskā-yı riḫi ve zıḳḳi olsa ya'nī tulum gibi şişe çok çok 13. dārçin yiye kaynadup şuyın içe fā'ide ider 'alāmeti oldur ki 14. ḫarnı ağruşup içerisi şu ile tola el degse şu şadāsı 15. gele 'ilācı oldur ki mümkün oldukça aç ve şusuz koyalar ve her gün yaḫūd 16. üç günde bir kuşduralar ve bir nişānı daḫı oldur ki göbegi taşra 17. ve ḫarnı şişüp el urduḳda ḫabl āvāzı gibi şadā vire 'ilācı 18. oldur ki arı kepegi ve tuz āteşde kızdurup ḫarnına uralar ve her şabāḫ 19. günlük ve kemmün yedürelər fā'ide ider ve sirke kaynadup istiskā olan 20. kimse buḫārına otursa zahmeti gide ve sirkeyi istiskā şişine 21. kaynadup dürtseler şiş zā'il ide ve eger çügündür yaprağın

12a

1. ve eger çügündür yaprağın kaynadup şiş üzerine ursalar zā'il eyleye e- 2. ger ḫanı var ise arıda ve eger reyḫānı döğüp her şiş ve ağaran yere 3. ursalar def' eyleye ve eger şişmiş döğüp şiş üzerine ursalar fā'ide 4. ide menāfi'-i şıgır tersin issi iken şişe ursalar fā'ide ide 5. ve çirişi şu ile ezüp eger 'avrat emceginde ve iki kaşuḫında 6. olan şişe çiriş kökin kaynadup ursalar bi- izni'llāhi te'ālā 7. def' ola mezkūr çiriş kökin istiskāya ve ḫarnın ve el 8. ve ayak ve yüz ādemüñ gövdesinde olan cümle şişler kaynadup 9. ursalar fa'ide ide ve eger ḫavuğı yarup ḫatı şişler ursalar 10. fā'ide ide ve üç dirhem çoğan içseler istiskāya fā'ide ide 11. ve üç dirhem benefşeyi şeker ile şerbet idüp içseler 12. şafraıyı zā'il ider ve boyı yiseler meniıyı ziyāde ider ve tebeşiri 13. şo'uḳdan olan şişlere ursalar fā'ide ide ve ḫatranı 14. kaynadup şişen yere ursalar fā'ide ide ve ḫarı şo'uḳdan 15. olan şişlere yaḫu eyleseler zā'il ola on yedinci bāb ḫalaḫa müte'alliḳ maražların edviyelerin beyān ider evvelā 16. ḫalaḫ büyüse buḫūr-ı meryem dirler bal-ıla karşıdurup ḫalaḫ 17. olan yere yaḫu eyleseler fā'ide eyleye ve eger ḫabbü'l-buyānı

Ek-2**Transkripsiyon işaretleri**

ا	a , ā,e	ص	ş
ب	b	ض	ž
پ	p	ط	ṭ
ت	t	ظ	ẓ
ث	s	ع	‘
ج	c	غ	ġ
چ	ç	ف	f
ح	ḥ	ق	q
خ	ḫ	ك	k-g- ñ
د	d	ل	l
ذ	z	م	m
ر	r	ن	n
ز	z	و	v,o,ö,u,ü, ū
ژ	j	ه-هـ	h, a, e
س	s	ی	y,ı, i, î
ش	ş	ء	’

Ek-3 Kısaltmalar

Ar. Arapça

Far. Farsça

Gr. Grekçe

T. Türkçe